

Aristotelés

KATEGORIE

Řecko-české vydání

Praha (Oikúmené) přel. J. Hejlek – A. Havlíček – J. Jinek, 2018, 229 str.

Student dychtivý zjednat si přístup k základním pojmům Aristotelovy filosofie a pochopit celkový rozvrh myšlení tohoto významného starověkého autora zajisté vděčně sáhne po novém českém překladu Aristotelových *Kategorií*, který spolu s komentářem a úvodní studií Jakuba Jinka vydalo nakladatelství Oikúmené. „Rozsahem nevelké dílo,“ slibuje předmluva, „přivádí čtenáře přímo k jádru aristoteléské filosofie... Hlavní teze jsou předvedeny sice v obryse a bez zájmu prodlévat u dílčích nejasností, zato s brisancí a suverenitou vlastní naukovému textu zralého autora“ (7).¹ Vysoká očekávání tradičně spojená s tímto spisem souvisejí s tím, jak významné místo mu nejpozději od čtvrtého století po Kr. patřilo v rámci novoplatónských a později též scholastických studijních programů. V souboru Aristotelových logických pojednání, pro něž je od pátého století doloženo označení *Organon* („Nástroj“), byly *Kategorie* kladeny na začátek (hned po Porfyriově *Eisagógé*), což svědčí o tom, že byly vnímány jako dílo úvodní a základní.

Jak podivný základ a úvod to však je! Toho, kdo by doufal, že jím bude přiveden k jádru Aristotelovy filosofie,

čeká zklamání. Ať už toto jádro chápeme jakkoli, nemůže být sporu o tom, že k němu patří pojmy jako skutečnost, možnost, forma nebo látka, které nejsou v *Kategoriích* vůbec zmíněny. Ale i v kontextu logických spisů, mezi něž tradičně náležejí *Topiky*, obě *Analytiky* a krátký esej *O vyjadřování*, lze *Kategorie* jen stěží chápat jako dílo úvodní. Zatímco *Topiky* a *První analytiky* hned v prvních větách vysvětlují, co je jejich předmětem a cílem, v *Kategoriích* takovéto tematické vymezení ani zdůvodnění nenajdeme. Jejich souvislost s ostatními logickými traktáty navíc vůbec není zřejmá. Původní určení díla (jde-li původně o jedno dílo a jedno určení) je třeba zkoumat ve světle jiných textů, především *Topik* a *Metafyziky*, které nauku o kategoriích rozvíjejí v rámci poměrně jasně definovaných otázek. Tyto otázky však nejsou navzájem totožné, a není tedy divu, že takové zkoumání vede – a to již od antiky – k různým závěrům.

České vydání tyto problematické rysy *Kategorií* nezastírá, ale rozpouští je jako jarní sněhy silou určité interpretační opce. Ta kupodivu nevychází z Aristotelových úvah v *Topikách* ani v *Metafyzice*, nýbrž z předpokladu, že jde o dílo, v němž se Stageirán především vyrovnává s Platónovým dědictvím ve Staré Akademii, a to v polemické návaznosti na Aristotelovy starší spolužáky Xenokrata a Speusippa. Čeho se toto dědictví týká? Podle Jinka především různých pokusů o klasifikaci jsoučího, jak o nich svědčí některé pasáže v Platónových

¹ Čísla v závorce odkazují k paginaci recenzované knihy.

dialozích a nepřímé zprávy o jeho nepsané nauce. Aristotelés stojí v tradici tázání po hierarchické struktuře jsoucího a po posledním zakotvení této struktury, a ačkoli pracuje s pojmy a rozlišeními, které v této tradici našel, vyvazuje je z jejich systematického rámce a zachází s nimi novým způsobem (20–31 *et passim*). Zdá se, že jedním z hlavních cílů úvodu i komentáře je ukázat, v čem tyto inovativní kroky oproti platónské klasifikaci spočívají.

Hlavní inovace se nepochybně týká kategorie podstaty (οὐσία). Ta podle Jinka odpovídá pojmu „jsoucího o sobě“ v dichotomii jsoucího „o sobě“ a „ve vztahu k něčemu“ (καθ' αὐτά – πρὸς τι), která je doložena u Xenokrata a má zřejmě základ už v Platónových úvahách o nejvyšších rodech.² Na rozdíl od svých akademických předchůdců Aristotelés rozlišuje mezi první a druhou podstatou, kde první podstatou překvapivě (vůči platónskému stanovisku subverzivně) rozumí jednotlivinu („Sókratés“) a druhou druh nebo rod („člověk“, „živočich“), pod něž tato jednotlivina spadá. Právě první podstata je podkladem a vztažným bodem všech výpovědí a způsobů bytí, které se v těchto výpovědích vypovídají, přičemž existuje rozdíl v tom, jestli se vypovídá podstata sama (tedy to, co je součástí jejího výměru), nebo jen něco, co jí náleží případečně. Tabulka kategorií pak není než nejobecnějším výčtem těchto způsobů bytí a vypovídání o nich, výčtem, který má

rovněž alespoň zčásti své platónské předobrazy (31–36, 141–142).

Jinek také hájí návaznost výkladu o kategoriích na první část spisu pojednávající o třech typech „onym“ – homonym, synonym a paronym –, přičemž upozorňuje, že nejde o typy jmen, nýbrž věcí, popisovaných ovšem ve vztahu ke svým jménům. Tato návaznost je obzvláště zřejmá v případě synonym (v aristotelském smyslu věci „souznačných“, které mají totéž jméno i výměr): „Synonymně“ jsou totiž spojeny věci spadající pod tentýž rod (člověk i býk se nazývá „živočich“, a podstata toho, co jméno označuje, má v obou případech tentýž výměr), což znamená, že tyto věci nutně spadají pod tutéž kategorii (člověk i býk jsou podstaty). Naopak věci homonymní („stejnomené“, tj. ty, které mají totéž jméno, ale odlišný výměr) podle Jinka pod stejnou kategorií spadat nemohou (37, 125–126, 129–130). Paronyma (tj. „věci, které se nazývají podle jména něčeho, ale liší se od toho mluvnickým tvarem“) pak podle Jinka vyjadřují vztah odvozenosti, který se týká na jedné straně vlastností jednotlivé podstaty (říkáme o někom, že je „statečný“) a na straně druhé abstraktních vlastností, na nichž tyto jednotlivé podstaty participují (např. „statečnost“). Podobně jako v případě synonym, také vztah paronymické „odvozenosti“ je vztahem mezi věcmi, které náleží do téže kategorie, avšak jiným způsobem než druhy a rody, totiž

² Jinek tuto dichotomii vztahuje už k Platónově „nepsané nauce“ (podle proslulé přednášky *O dobru*), při jejíž rekonstrukci (24) vychází jednak ze zmínek u Aristotela (*Met.* A,6), jednak ze Sextova podrobného referátu o Pythagorejcích (*Adv. math.* X,263–283). Otázku, nakolik je oprávněné prvky Sextova referátu spojovat přímo s Platónem, zde ponechávám stranou.

buďto primárně (jakožto abstraktní vlastnosti), nebo sekundárně (jakožto vlastnosti určité podstaty) (128–130).

Oproti tomu část spisu tradičně nazývaná „postpredicamenta“, která se zabývá druhy protikladů (kap. 10–11), přednosti a současnosti (kap. 12–13) a změny (kap. 14–15), podle Jinka na předchozí výklad navazuje spíše volně a byla zřejmě původně vypracována v jiném kontextu. Zatímco v kapitolách 10–13 lze ještě nalézt stopy zájmu o klasifikaci jsoucího, tento zájem se podle Jinka postupně snižuje, takže kapitoly o změně se k předchozímu celku připojují „spíše neurčitě“ (38–9).

Není pochyb o tom, že recenzovaná kniha je užitečným a kompetentně zpracovaným příspěvkem k aristotelskému bádání v českých zemích. Vzhledem k tomu, jak málo lidí se u nás touto problematikou zabývá, je třeba každý takový příspěvek přivítat s nadšením. Přesto si dovoluji připojit několik kritických poznámek, týkajících se jednak celkového přístupu, jednak některých dílčích problémů.

Jak už bylo naznačeno, přístup k pojednávání látky je primárně určen zájmem o recepci platónských motivů v Aristotelově díle, ať už jsou známy z Platónových dialogů, z referátů o jeho „nepsané nauce“ nebo ze zlomkovitě dochovaných textů Aristotelových někdejších spolužáků, tvořících tradici tzv. Staré Akademie. Tento přístup (navazující na exegetickou metodu tzv. tübingenské školy platónských

studií) je do velké míry oprávněný, neboť diskuse v Platónově Akademii, v níž Aristotelés působil celých dvacet let, se nepochybně podílely na jeho intelektuální formaci. Tento kontext vystává nejzřetelněji v jeho *Etikách* a v *Metafyzice*, lze však důvodně předpokládat, že určuje – byť do značné míry negativně – celkový projekt jeho myšlení. Problém však nastává v okamžiku, kdy se začneme pít po tom, v čem tento celkový projekt vlastně spočívá. Podle Jinkova výkladu se zdá, že právě *Kategorie* k této otázce poskytují klíč. Jak zmíněno, toto dílo podle jeho mínění „přivádí čtenáře k jádru aristoteléské filosofie“. Jestliže pak cílem *Kategorií*, jak z Jinkova úvodu vysvítá, je vypracovat určitou klasifikaci jsoucího a vypovídání o něm, patrně z toho plyne, že oním jádrem aristoteléské filosofie je právě toto.

To je však závěr poněkud neuspokojivý. Cílem aristoteléské vědy zajisté není všechno rozdělit do nějakých tříd, nýbrž řešit vědecké problémy. To znamená, stručně řečeno, hledat příčiny subjekt-predikátových vztahů, které nemohou být jinak (jsou-li tyto vztahy dále zdůvodnitelné), a ukazovat, jak z těchto příčin vyplývají. Vůči tomuto cíli, který se v každém oboru vědění uskutečňuje jemu přiměřeným způsobem, mají jakékoli klasifikace pouze instrumentální roli. To platí také o Aristotelově kategoriálním schématu, ať už se jedná o klasifikaci predikátů, nebo způsobů bytí.³ Aristotelovy

³ Jak ukázal D. Morrison, taxonomický výklad *Kategorií* navíc naráží na řadu problémů uvnitř kategoriálního schématu samého. Srv. D. Morrison, *The Taxonomical Interpretation of Aristotle's Categories. A Criticism*, in: A. Preus – J. P. Anton (vyd.), *Essays in Ancient Greek Philosophy*, V, *Aristotle's Ontology*, New York 1992, str. 19–46.

Kategorie neukazují, jakou roli nauka o kategoriích v rámci jeho pojetí vědy hraje, a neukazuje to ani úvod či komentář k jejich českému překladu.

Podívejme se nyní na dílčí problémy. Jinek klade oprávněný důraz na druhou kapitolu *Kategorií*, kde Aristotelés rozlišuje jsoucí věci, které se vypovídají $\kappa\alpha\theta'$ ὑποκειμένου (česky: „o podkladu“), a ty, které jsou ἐν ὑποκειμένῳ (tj. „v podkladu“), kde „podkladem“ je míněn subjekt, o nějž v tom kterém případě jde. Toto rozlišení, které v žádném jiném Aristotelově spise nenacházíme, je důležité proto, že věcně odpovídá rozdílu mezi tím, co nějakému subjektu náleží bytostně (jako součást toho, čím je), a tím, co mu náleží (řečeno terminologií *Topik*) pouze případěčně. „O podkladu“ se vypovídá např. „člověk“ o Sókratovi; „v podkladu“ je např. určitá bílá na Sókratově těle. Některé věci se však mohou vypovídat „o něčem“ a zároveň „v něčem“ být: např. vědění se vypovídá o gramatice (neboť gramatika je jisté vědění) a zároveň je v duši; a jiné nejsou ani „v něčem“, ani se „o ničem“ nevypovídají (jednotlivý člověk nebo kůň).

Souvislost s výkladem o kategoriích, který po tomto rozlišení bezprostředně následuje, je pravděpodobně tato: vše jsoucí, co se vypovídá „o něčem“, ale samo není „v ničem“, spadá pod kategorii podstaty. Pokud se však vypovídá „o něčem“, ale zároveň „v něčem“ je, spadá pod některou z ostatních kategorií. Jestliže se „o ničem“ nevypovídá ani „v ničem“

není, pak je subjektem určení v kategorii podstaty; jestliže se „o ničem“ nevypovídá, ale „v něčem“ je, pak je subjektem určení v některé z ostatních kategorií.

Aristotelův výklad polarity $\kappa\alpha\theta'$ ὑποκειμένου / ἐν ὑποκειμένῳ nepatří k nejprůzračnějším pasážím spisu; recenzovaný překlad ho však dost nešťastným způsobem ještě více zatemňuje, když výraz $\kappa\alpha\theta'$ ὑποκειμένου (výše překládaný: „o podkladu“) nahrazuje ekvivalentem „vzhledem k podkladu“. Neobratnost tohoto řešení je nasnadě. Říkám-li: „Sultán je pes“, pak neříkám „pes“ vzhledem k Sultánovi, nýbrž o Sultánovi. Věta: „Říkám ‚pes‘ vzhledem k Sultánovi“ může znamenat leccos, ale málokdo z ní asi vyrozumí, že mluvčí označuje Sultána za psa.

Jinek tento překlad hájí poukazem na místa, kde se o podkladu vypovídá něco, co zjevně nemá povahu výpovědi $\kappa\alpha\theta'$ ὑποκειμένου. Např. v 2a27–31 Aristotelés píše:

„Co se týče toho, co je v podkladu, většinou se jméno ani výměr toho o tomto podkladu nevypovídá. V některých případech však nic nebrání tomu, aby se jméno toho, co je v podkladu, o tomto podkladu vypovídalo ($\kappa\alpha\tau\eta\gamma\omicron\upsilon\epsilon\iota\tau\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \delta\upsilon\omicron\kappa\epsilon\iota\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon$), výměr toho se však o něm vypovídat nemůže.“

Aristotelovým příkladem je „bílé“ na těle.⁴ „Bílé“ se může vypovídat o těle („tělo je bílé“), ale výměr „bílého“ už nikoli. Jelikož věta „tělo je bílé“ zjevně není příkladem výpovědi $\kappa\alpha\theta'$

⁴ V překladu je τὸ λευκόν přeloženo jako „světlost“ (podobně už Hošek: „bělost“); „světlost“ však nelze připojit k „tělu“ jako predikát, a je tedy vhodnější překládat „bílé“ (kde uvozovky jsou funkčním ekvivalentem řeckého členu).

ὑποκειμένου, jak je definována ve druhé kapitole, je podle Jinka záhodno tyto dva typy výpovědi v překladu odlišit.

Když se podíváme do řeckého textu, skutečně zjistíme, že Aristotelés frází λέγεσθαι / κατηγορεῖσθαι κατά τινος pravděpodobně rezervuje pro případy, kdy má na mysli predikaci καθ' ὑποκειμένου ve výše uvedeném smyslu, zatímco bezpředložkovou vazbu κατηγορεῖσθαι τινος používá šířeji. Je však otázkou, zda zachování této významové nuance (v řečtině sotva postřehnutelné) stojí za věcně matoucí, lexikálně nepřesnou a česky zcela nesprávnou vazbu „vypovídat vzhledem k“.⁵

U překladu ještě zůstaneme. Jeho autorem je Jiří Hejlek, vznikl však ještě za přispění Aleše Havlíčka a spolupracoval na něm též Jakub Jinek. Lze jej tedy podle všeho považovat za kolektivní dílo, a v recenzi budu proto odkazovat k „překladatelům“.

Překládat Aristotela je úkol věru nesnadný. Je to jazyková askeze, která na jedné straně vyžaduje soustředění na jemné nuance originálu, jež nám často na první i druhý pohled unikají a ukazují se až po opakovaném promýšlení přesných, ale nesmírně sevřených formulací řecké předlohy; na druhé straně vyžaduje ochotu oprostít cílový jazyk od nemístných asociativních nánosů a dostat se k tomu, co je nezbytně nutné k vyjádření tlumočené myšlenky. Často se při tom stává, že v tezauru cílového

jazyka nenajdeme příléhavé slovo nebo se nám syntaktické vztahy předlohy nepodaří zachytit stejně úspěšně. V takových případech se askeze musí spojit s vynálezavostí.

S těmito nároky se pojí dvě pokušení, která mohou vést k tomu, že překlad působí nemotorně a nesrozumitelně: Jednak je to pokušení doslovnosti, ke které občas sklouzávají starší české překlady Aristotela. Doslovností (k níž se překladatel uchyluje zpravidla tehdy, když si významem překládané věty není jist) mám na mysli postup, který co možná nejpřesněji napodobuje skladbu řecké věty – slovosled, pádové vazby apod. –, aniž by vzal v úvahu, zda se tím neztrácí nebo neposouvá smysl. Druhým pokušením je pak určitá svévole při zacházení s cílovým jazykem. Tím mám na mysli situace, kdy ve snaze zachytit všechny nuance originálu překračujeme hranice toho, co je z hlediska jazykové normy únosné.

Pokud jde o recenzovaný překlad, neodvažuji se hodnotit ho jako celek. Máme před sebou dílo, za nímž je obrovské množství práce a jistě i mnoho hodin diskusí nad jednotlivými řešeními. Každé z těchto řešení je třeba hodnotit samostatně, přičemž rozhodující není to, jak dobře se překlad čte, a dokonce ani to, zda je mu na první přečtení rozumět. Pokud se nečte dobře nebo mu rozumět není, nemusí to bohužel v případě tohoto spisu znamenat, že je překlad špatný. Vždy je

⁵ Podotýkám, že přesným ekvivalentem vazby κατά τινος není v této souvislosti „vzhledem k něčemu“, nýbrž „proti něčemu“; jde o stejné původní „proti“ jako to, které (v podobě předpony) zaznívá ve slově κατηγορέω (k tomu viz níže). Pokud bychom za každou cenu chtěli zachovat výše zmíněnou nuanci, spojení καθ' ὑποκειμένου bychom mohli překládat: „proti podkladu“.

třeba zkoumat, proč překladatelé právě k tomuto řešení sáhli a zda bylo možné totéž přeložit lépe. Takovou analýzu celého překladu jsem neprovedl. Chtěl bych nicméně upozornit na místa, která svědčí o tom, že se uvedeným pokusem, zvláště tomu druhému, překladatelé zcela nevyhnuli. Zároveň se na těchto místech ukazuje, že špatná srozumitelnost může být někdy způsobena i drobnými nepřesnostmi.

Na jeden z těchto případů jsem upozornil výše. Jiným je začátek kapitoly o kategorii vztahu, jejíž první věta zní takto: „Jako o tom, co je ve vztahu k něčemu, mluvíme o všem takovém, o čem se říká, že je právě tím, čím je, protože je <něčím> něčeho jiného nebo je k němu v jakémkoli jiném vztahu.“⁶

Nebudu snad přehánět, když řeknu, že větě není v překladu rozumět. Zčásti je to způsobeno tím, že obsahuje překladatelský zádrhel, ale zčásti i tím, že je přeložena nesprávně. Oním zádrhelem jsou slova ἐτέρων εἶναι, kterými Aristotelés popisuje jeden ze způsobů, jakým se o relativech mluví. Mluví se o nich tak, že jsou doslova „jiných [věcí]“ (ἐτέρων), což se dále odstiňuje od toho, že jsou ve vztahu k jinému „jakkoli jinak“ (ὅπωςοῦν ἄλλως). Z příkladů, které následují, se zdá, že klíč k tomuto rozdílu je jazykový. Skupina ἐτέρων totiž zahrnuje vztahy různého druhu, které patrně spojuje

pouze to, že je lze vyjádřit genitivem; např. genitivem srovnávacím („větší“ je doslova „větší něčeho jiného“, tj. ve srovnání s něčím jiným), podmětovým („habitus“ je „habitus něčeho“)⁷ nebo předmětovým („věděni“ je „věděni něčeho“).⁸ Kritérium relativ či věcí vztažných (jak τὰ πρὸς τι překládá Hošek, 1958) tkví tedy patrně v tom, zda součástí řeči o tom, co jsou (αὐτὰ ἄπερ ἐστίν), je genitivem nebo jiným způsobem vyjádřený vztah k něčemu jinému. Vskutku, chceme-li například říci, co je větší, musíme do řeči zahrnout to, s čím je to srovnáváno. Podobně, chceme-li říci, co je habitus, musíme upřesnit, o habitu čeho mluvíme. A tak dále.

Ve světle tohoto výkladu je chvályhodné, že se překladatelé při překladu ἐτέρων pokoušejí zachovat genitivní vazbu (na rozdíl třeba od Hoška, který překládá: „jsou v poměru k druhým věcem“). Proč však jejich překladu není rozumět? Důvod je v drobných nepřesnostech a v nedostatečně vynalézavosti, bez níž se překlad takto obtížně pasáže neobejde. Hlavní nepřesnost spočívá v tom, že překladatelé do řecké věty zavádějí zdůvodňovací vztah („protože je <něčím> něčeho jiného“). Český překlad tak vytváří dojem, že zde máme dvě určení věci: to, co říkáme, že věc je, a to, že je ve vztahu k něčemu jinému, přičemž to první je zdůvodněno tím druhým. Dosadíme-li dva

⁶ Aristotelés, *Cat.* 7,28a36–37: Πρὸς τι δὲ τὰ τοιαῦτα λέγεται, ὅσα αὐτὰ ἄπερ ἐστὶν ἐτέρων εἶναι λέγεται ἢ ὅπωςοῦν ἄλλως πρὸς ἕτερον.

⁷ ἕξις τινός: Hejlek a spol. překládají „uzpůsobenost k něčemu“; avšak ἕξις neznamená „uzpůsobenost“, tj. připravenost k nějakému účelu, nýbrž dosl. „mět“ (to, jak se něco má), a odtud „stav“, „habitus“, a genitiv je téměř jistě subjektivní.

⁸ Není mi jasné, co má Jinek na mysli slovy, že genitiv se vztahuje k případům, kdy něco něčemu náleží „bytočně“, oproti vztahům „volnějším“ (175, pozn. 101).

z uvedených příkladů, znamenalo by to, že o něčem říkáme, že je větší, protože je větší než něco jiného; a o něčem říkáme, že je vědění, protože je vědění něčeho jiného. První výrok je triviálně pravdivý, neboť srovnávaná věc je obsažena již ve slově „větší“. Zato druhý vůbec být pravdivý nemusí (důvody, proč o něčem říkáme, že je to vědění, mohou být jiné, než že má vědění nějaký předmět). Už na textové rovině je však zjevné, že kritérium ἐτέρον εἶναι musí být součástí toho, jak se o věci mluví: εἶναι je řízeno slovesem λέγεται. Poněkud nešťastné je také doplnění „něčím“ (v instrumentálu), které (při celkové nejasnosti věty) může vyvolávat zavádějící dojem, že relativa jsou nějaké atributy jiných věcí.

Další nepřesnost se skrývá ve slovech: „... nebo je k němu v jakémkoli jiném vztahu“. Na rozdíl od řecké věty tato formulace naznačuje, že se jedná nebo může jednat o různé typy vztahů k *témuž* předmětu. Tomu však žádný z příkladů neodpovídá a do výkladu to zbytečně vnáší další komplikaci. Z adverbialního výrazu ὁπωσοῦν ἄλλως („jakkoli jinak“) navíc činí adjektivum („jakémkoli jiném“), čímž zastírá to, co je pro pochopení celé věty důležité: vztahy mohou být vyjadřovány genitivem, nebo *jinak*.

Tyto námitky rozhodně nejsou voláním po větší doslovnosti. Jde o důvody, proč česká věta zatemňuje smysl originálu a není srozumitelná. S doslovným řešením bychom si navíc v tomto případě nepomohli: Aristotelova sevřená formulace se do češtiny

doslova převést nedá, a nezbývá nám než se naopak od doslovného znění odpoutat a vyjádřit smysl věty jinak. Například takto: „Vztahné jsou všechny věci, o nichž platí, že když se říká, co jsou, říká se, že jsou to-a-to něčeho jiného nebo jakkoli jinak ve vztahu k jinému.“

Drobné nepřesnosti se však objevují i v méně obtížných pasážích, aniž by napomáhaly lepší srozumitelnosti. Jako příklad uveďme hned první větu *Kategorií*: „Stejnomenými nazýváme věci, jež mají společné pouze jméno, ale výměr podstaty <podaný> s ohledem na toto jméno je odlišný.“⁹

Homonyma mají podle Aristotela společné jméno, ale odlišný výměr podstaty, který tomuto jménu odpovídá. Těmž jménu tak mohou odpovídat různé výměry. Podle překladatelů jde o výměr „podaný s ohledem na toto jméno“. Z toho plyne, že λόγος τῆς οὐσίας je určitý řečový výkon – podání výměru podstaty – a že tento výkon se provádí se zřetelem na určité jméno. To je však podivné hned nadvakrát: jednak není jasné, proč je výkon „podání výměru“ zahrnut do výměru homonym. Je snad homonymum homonymem teprve tehdy, když je podán jeho výměr? Jednak je zarážející, že se má tento výměr podávat s ohledem na určité jméno. Znamená to, že kdyby se podával s ohledem na jméno jiné, byl by třeba náleželo též věci, byl by jiný? Tyto otázky, k nimž překlad navádí, jsou podivné, ale hlavně zbytečné, neboť řecký text homonymitu homonym nečiní závislou na „podání“

⁹ Aristotelés, *Cat.* 1,1a1–2: Ὁμώνυμα λέγεται ὃν ὄνομα μόνον κοινόν, ὃ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος.

jejich výměru ani na jakémkoli ohledu tohoto podání.

Notorickým problémem, na který naráží každý překladatel stageirského myslitele, je Aristotelem hojně využívaná schopnost řečtiny nominalizovat kterékoli slovní druhy pouhým přidáním členu. Jelikož čeština tímto nástrojem nevládne, překladatel musí hledat jiné prostředky, jak vyjádřit totéž, což bývá buď na úkor přesnosti (namísoto nominalizovaných adjektiv nebo adverbii volíme například substantiva), elegance (přemíra vedlejších vět typu: „to, co je X“) nebo i gramatické správnosti. Neobratná řešení je v těchto případech třeba kritizovat opatrně, protože vysmívat se umí každý, ale najít schůdnější cestu, která není zároveň cestou zavádějící, už nikoli. I zde se však v překladu objevují extrémny, které jsou podle mého mínění neúnosné.

Zpodstatnělé adverbium označující kvantitu – τὸ ποσόν – překladatelé nahrazují adverbium „kolik“ (ne ve smyslu tázacím, nýbrž neurčitým), s nímž pak – v rozporu s pravidly české mluvnice – zacházejí jako s nesklonným substantivem. Vznikají tak věty, které jsou buď agramatické, nebo jsou gramaticky správné, ale věcně nesmyslné. Vskutku například věta: „Zdá se, že protivnost u kolik nejvíce vystupuje tam, kde se týká místa“ (73), je formálně vzato zkonstruovaná bezchybně, ale význam, který nese, není patrně tím, který měli překladatelé na mysli.

Úvodní věta kapitoly o kvantitě pak působí jako nepřítis srozumitelný shluk větných fragmentů (67): „Pokud

jde o kolik, je buď přetržité, anebo souvislé a skládá se buď z částí, které mezi sebou udržují vzájemnou polohu, anebo z částí které <vzájemnou> polohu neudržují.“¹⁰ Kromě záhady „přetržitého kolik“ věta také obsahuje podivnou pleonastickou fúzi různých kolokací: „... které mezi sebou udržují vzájemnou polohu“ (splynula zde snad spojení „udržovat mezi sebou rozestup“ a „mít vzájemnou polohu“). Vyznění celé disjunkce („udržují..., anebo neudržují“) je matoucí, protože klade důraz na „udržování“ vzájemné polohy částí (o němž přitom v řečtině není řeč), jako by šlo o to, zda se jejich vzájemnou polohu udržet podaří, nebo nikoli. Zakrývá se tak, že nespojitě kvantitivy sestávají z částí, které vůbec polohu nemají (doplnění „vzájemnou“, které se objevuje už v Hoškově překladu, je tedy zavádějící). Přitom není až tak těžké přeložit první větu gramaticky správně, srozumitelně a věcně vzato přesněji (a to i při zachování jazykově puristického přístupu, kterým se překlad celkově vyznačuje): „Kolikost je buď nespojitá, nebo spojitá; a jedny kolikosti sestávají z částí, které mají vzájemnou polohu, zatímco druhé z částí, které mají polohu, nesestávají.“

Nejasnosti či nepřesnosti věcného rázu se objevují i v úvodu a komentáři. Uvedu dva příklady. Na str. 26–28 Jínek referuje o „převládajícím výkladu“, podle něhož je třeba v Aristotelově přístupu ke kategoriím rozlišovat dvojí motivaci: ontologickou a tu, jejíž cílem je systematizace určitého

¹⁰ Tamt. 6,4b20–22: τοῦ δὲ ποσοῦ τὸ μὲν ἐστὶ διωρισμένον, τὸ δὲ συνεχές· καὶ τὸ μὲν ἐκ θέσιν ἔχοντων πρὸς ἀλλήλα τῶν ἐν αὐτοῖς μορίων συνεστήκη, τὸ δὲ οὐκ ἔξ ἔχοντων θέσιν.

způsobu tázání. Zatímco ta první se projevuje v *Kategoriích*, ta druhá v *Topikách*. Za touto odlišností je pak podle Jinka (nebo zmíněného „převládajícího výkladu“) třeba vidět odlišného protivníka: „... v případě *Topik* je jím sofistika a její zneužívání jazyka a jeho dvojznačnosti ..., v případě *Kategorií* je to Platón a jeho teorie idejí“ (27). Z Jinkova referátu bohužel není jasné, kdo tímto způsobem o Aristotelově motivaci a polemickém kontextu obou spisů uvažuje. Jak plyne z poznámky 88 na str. 26, reprezentantem „převládajícího výkladu“ má být J. L. Ackrill, a má tedy snad jít o Ackrillovu pozici. V Ackrillově komentáři ke *Kategoriím* z roku 1963 jsem však nic podobného nenašel a nezdá se mi ani pravděpodobné, že by tento znalec Aristotelova díla takový výklad zastával.¹¹ Ponecháme-li stranou Platónovy ideje (které nejsou v *Kategoriích* nikde zmíněny), vymezovat agendu *Topik* pouhým protisofistickým zájmem by totiž nebylo správné. Ačkoli se Aristotelés v *Topikách* věnuje i sofistickým argumentům (příslušná závěrečná část bývá vydávána samostatně pod názvem *O sofistických způsobech vyvracení*), hlavním předmětem traktátu nejsou argumenty

sofistické, nýbrž dialektické, které podle Aristotela mají své místo i ve vědeckém zkoumání, včetně první filosofie. Vzhledem k tomu, že k analýze dialektických argumentů patří i klasifikace predikátů, jejíž vodítka jsou, řečeno Jinkovou terminologií, ontologická,¹² nabízí se otázka, zda agendu *Kategorií*, které byly v antice známy mj. pod titulem Τὰ πρὸ τῶν Τοπῶν („To, co předchází *Topikám*“), nelze uspokojivě vyložit právě v kontextu Aristotelovy dialektiky.¹³ Této otázce se Jinek bohužel nevěnuje. Zčásti je tomu tak proto, že sleduje otázky jiné (především výše zmíněnou kontinuitu s dědictvím Staré Akademie); zčásti však možná i proto, že sám vnímá agendu *Topik* příliš zúženě.

Poslední poznámka se týká Aristotelovy terminologie predikace. Na str. 144 se Jinek pozastavuje nad tím, že slovo κατάφασις („tvrzení“), které podle něho doslova znamená „promluva o“, označuje v Aristotelově názvosloví určitý výrok, zatímco slovo κατηγορία – ačkoli je s κατάφασις „zjevně jazykově paralelní“ – neoznačuje výrok, nýbrž jeho část: to, co se o něčem vypovídá. Na doklad blízkosti obou pojmů Jinek zmiňuje pasáž

¹¹ Aristotle, *Categories and De interpretatione*, vyd. a přel. J. L. Ackrill, Oxford 1963.

¹² Tato klasifikace totiž vychází z toho, zda výrok, který je předmětem rozhovoru, ukazuje něco, co náleží právě jen danému subjektu (proprium nebo definice), nebo co mu takto nenáleží, ale je součástí toho, čím daný subjekt je (rod), nebo mu náleží jinak (případek). Také „rody predikátů“ (τὰ γέννη τῶν κατηγοριῶν), tj. „kategorie“, které jsou těmto čtyřem typům nadřazeny (*Top.* I,9), odpovídají různým způsobům bytí toho, co u daného subjektu zkoumáme.

¹³ K antickým titulům srv. str. 10 a pozn. 14, kde je slovo τόποι nepochopitelně přeloženo jako „výroky“. K dialektickému kontextu *Kategorií* srv. S. Menn, *Dialectic and the Categories*, in: *Revue de Métaphysique et de Morale*, 3, 1995, str. 311–337.

v *An. pr.* I,46,52a15, kde podle jeho mínění Aristotelés slovo *κατηγορία* užívá záměnně s pojmem *κατάφασις*, tedy ve smyslu afirmativního výroku.

K tomu je třeba poznamenat, že předpona *κατα-* má ve slově *κατάφασις* jiný význam než ve slově *κατηγορία*. Slovesným základem *κατηγορία* je *κατηγορέω*, které se váže s genitivem a doslova znamená „mluvím proti“, tj. žaluji. *κατηγορία* pak původně znamená „žaloba“, tedy to, co je v řeči někomu vytýkáno (podobně jako *ἀπολογία* je to, co je pronášeno na něčí obhajobu). Aristotelés slovo *κατηγορία* z tohoto soudního kontextu vyjímá a užívá ho ve smyslu toho, co se o něčem vypovídá, tj. predikátu.¹⁴ Pokud jde o *κατάφασις*, jeho slovesným základem je *κατάφημι*, které neznámá „mluvím o“, nýbrž „přisvědčuji“ (oproti *ἀπόφημι*, „popírám“). Předpona *κατα-* v tomto případě vyjadřuje právě souhlasnost řeči.

Není také pravdou, že by Aristotelés v citované pasáži *Prvních analytik* užíval slovo *κατηγορία* ve smyslu *κατάφασις*. *κατηγορία* je

zde opakem *στέρησις*, tj. zbavenosti. Zbavenost však není negativní výrok, nýbrž predikát, který může být součástí výroku afirmativního. Zatímco výrok „člověk není spravedlivý“ je negativní, protože člověku cosi upírá, výrok „člověk je nespravedlivý“ je afirmativní, neboť člověku cosi přisuzuje, byť tím, co mu přisuzuje, je určitá zbavenost. Opak privace Aristotelés zpravidla nazývá *ἔστις* (dosl. „mětř“, „jak se věc má“), ve zmíněné pasáži *An. pr.* však ve stejném smyslu užívá pojmu *κατηγορία* („co se o věci vypovídá“). Podstatné přitom je, že *κατηγορία* zde označuje predikát, a nikoli výrok.

Co říci závěrem? Aristotelovy *Kategorie* jsou nesnadný text, který nelze doporučit ani jako úvod do Aristotelovy logiky, natožpak do celku jeho filosofického díla. Je to však text historicky nesmírně vlivný a věcně zajímavý a je jistě dobře, že se v českém prostředí najde někdo, kdo je schopen a ochoten nad ním otevřít netriviální diskusi.

Matyáš Havrda

¹⁴ Srv. k tomu J. Barnes, *Aristotle's Categories and Aristotle's 'categories'*, in: *týž, Logical Matters. Essays in Ancient Philosophy*, II, Oxford 2012, str. 187–265. Podle Barnese však *κατηγορία* znamená spíše „predikace“. K otázce, zda „kategorie“ jsou třídy predikátů, nebo predikací, srv. M. Malink, *Categories in Topics I.9*, in: *Rhizai*, 2, 2007, str. 271–294, zde str. 271, s odkazy.